

toelichting (NL) - notes de programme (FR) - programme notes (EN)

Rossini: Petite messe solennelle

door Aurélie Walschaert

NL – Aan het einde van zijn leven schreef de gevierde operacomponist Gioachino Rossini (1792-1868) zijn *Petite Messe Solennelle*. Een oudedagszonde, zo noemde hij het zelf. En één van de weinige werken die hij niet voor de grote bühne componeerde. Integendeel, de salonmis valt op door haar intieme en bijzondere bezetting. Ze verenigt Rossini's gevoel voor humor en dramatiek, religieuze elementen en vooruitstrevende harmonieën in een anderhalf uur durend meesterwerk.

De Italiaanse Mozart

Rossini werd geboren in Pesaro op 29 februari 1792. Hij was de zoon van een hoornist en professionele operazangeres, en reisde als kind samen met zijn ouders langs talrijke binnen- en buitenlandse podia. Zijn eerste eenakter componeerde hij als student aan het lyceum in Bologna. Niet veel later kreeg hij een eerste compositieaanvraag voor het theater in Venetië. Die leidde op zijn beurt tot nieuwe compositieopdrachten, en zo vestigde Rossini zich op korte tijd als operacomponist van kaskrakers als *Il Barbiere di Siviglia* en *La Cenerentola*. Hij stond bovendien ook bekend om zijn productiviteit: hij leverde gemiddeld twee tot vier opera's per jaar af. En dat voor theaters in Napels, Venetië, Bologna, Londen en Parijs. In Parijs werd hij aangesteld als muziekdirecteur aan het Théâtre Italien, waar hij in 1829 zijn laatste grote succesopera *Guillaume Tell* componeerde.

En toen, op zijn zevendertigste – hij had op dat moment een veertigtal opera's op zijn palmares staan – hield Rossini het voor bekeken. Zijn fysieke gezondheid en mentale ingesteldheid speelden hem parten. Hij componeerde vanaf dan nog nauwelijks – enkel zijn *Stabat Mater* uit 1842 is het

vermelden waard. Maar in 1855 hervond Rossini zijn tweede adem in zijn villa in Passy, net buiten Parijs. Hij zette zich terug aan het componeren, en verzamelde tussen 1857 en 1868 een honderdvijftigtal korte, lichtvoetige of soms sentimentele werken, meestal voor piano solo, piano en zang, of een kleine kamermuziekbezetting. Hij bracht ze onder in veertien bundels onder de naam *Péchés de vieillesse*. Samen met zijn tweede vrouw Olympe Pélissier organiseerde hij muzikale 'Samedi soirs', waarop hij deze ludieke werkjes uitvoerde in het gezelschap van dierbare vrienden.

Zonde van een oude dag

Uit diezelfde periode dateert Rossini's *Petite Messe Solenne* (1863). Hij noemde het zelf zijn "dernier péché mortel de ma vieillesse" – letterlijk: de laatste doodzonde van mijn oude dag. Zijn *Petite Messe* deelt eenzelfde ironie en intieme bezetting als de werken uit de *Péchés de vieillesse*, maar daar stopt de gelijkenis ook: qua thematiek is de mis veel gewichtiger en zelfs ongewoon voor Rossini – buiten het eerder genoemde *Stabat Mater* componeerde hij nauwelijks religieuze muziek. Dat hij er bovendien aanzienlijk langer over deed om het werk te componeren dan zijn opera's wijst erop dat zijn geloof een belangrijke plaats innam op zijn oude dag. Op de laatste pagina van het manuscript richt hij zich ook tot de Heer: "Lieve God, hier is ze dan, die arme, kleine mis. Is het nu gewijde muziek ('musique sacrée'), die ik geschreven heb of eerder verdomde muziek ('sacrée musique')? Ik ben geboren voor de opera buffa, dat weet U wel. Een beetje techniek en een beetje ziel, het zit er allemaal in. Wees dus gezegend, en laat mij toe in het Paradijs."

De oorspronkelijke bezetting van de *Petite Messe* vraagt om twee piano's, een harmonium en een vierstemmig klein koor bestaande uit twaalf zangers, waaronder vier solisten. Over het koor merkte de componist op: "twaalf zangers van drie geslachten – mannen, vrouwen en castraten – zullen voldoende zijn voor de uitvoering; te weten acht voor het koor, vier voor de solo's, in totaal twaalf cherubijnen." Hij voegde er ook aan toe dat de solisten geacht worden de koorpartij mee te zingen wanneer ze geen andere rol te vervullen hebben. Al tijdens de eerste uitvoering week Rossini zelf af van dit voorschrift: hij zette negentien zangers in – vijftien studenten van het Parijse conservatorium voor het koor en daarnaast nog vier solisten van het Théâtre Italien. Sindsdien is het niet ongebruikelijk om de mis ook met grotere koorbezettingen uit te voeren – het Vlaams Radiokoor voert de mis uit met vijfentwintig zangers, één piano en harmonium. Dat laatste instrument was populair in de Franse salonmuziek in de tweede helft van de 19de eeuw, en houdt het midden tussen een piano en orgel. Qua vorm volgt de mis de gebruikelijke opbouw van het misordinarium, maar zoals gebruikelijk in Frankrijk in die periode voegde Rossini er nog een instrumentaal *Prélude religieux* en een zetting van de hymne *O salutaris hostia* aan toe.

Grootse miniatuur

Rossini droeg zijn *Petite Messe* op aan de echtgenote van de graaf Michel-Frédéric Pillet-Will, in wiens privékapel het werk ook in première ging op 14 maart 1864. Die première werd onder andere bijgewoond door Giacomo Meyerbeer, en die kon zijn enthousiasme achteraf niet verbergen: "Zodra hij een onderwerp aanraakt, wat het ook is, zie wat er ontluikt door de krachtige werking van zijn inspirerende adem, wonderen die hij zelf niet kon bedenken of een glimp van kon opvangen. Hoeveel verbluffende ontdekkingen, hoeveel onvoorziene passages, verkregen zonder moeite of inspanning! Hoeveel kunst in zijn harmonieën, hoeveel nieuwe effecten in de verdeling van de partijen in het vocale ensemble!"

Aangespoord door de positieve commentaren van vrienden en pers, die het werk graag in een grote basiliek wilden uitgevoerd zien, arrangeerde Rossini de mis zo'n vijf jaar later ook voor orkest. Naar eigen zeggen deed hij dat vooral preventief, om te vermijden dat iemand anders het na zijn dood in zijn plaats zouden doen. Zelf maakte hij de uitvoering van deze 'grote' versie niet meer mee. Eén van de redenen hiervoor was dat hij geen toelating kreeg van Paus Pius IX om de mis door vrouwen te laten zingen in een kerk. Ze vervangen door knapen zag Rossini dan weer niet zitten, want hij hield niet van hun stemkleur. De première van de orkestbewerking ging bijgevolg pas door op 28 februari 1869 in het Théâtre Italien in Parijs. Deze versie was meteen heel populair bij het grote publiek: er volgde een tournee in Frankrijk, België, Nederland, Moskou, New York en zelfs Australië. Critici waren minder enthousiast; zij vonden de orkestratie mager en gedateerd – zeker in vergelijking met orkestwerken van tijdgenoten als Gounod en Wagner – en misten de kleur en charme van de oorspronkelijke versie. Die droeg tenslotte ook de voorkeur van Rossini zelf weg – een mening die ook door de uitvoerders en het publiek van vandaag gedeeld wordt.

—

Rossini: Petite messe solennelle

—

explications : Aurélie Walschaert

FR – L'illustre compositeur d'opéra Gioachino Rossini (1792-1868) écrit sa *Petite messe solennelle* à la fin de sa vie. Un péché de vieillesse, comme il la dénomme lui-même. Et l'une des rares œuvres qu'il ne destine pas à de grandes scènes. Cette messe de salon frappe au contraire par son instrumentation intimiste et hors du commun. En une heure et demie, ce chef-d'œuvre allie le sens de l'humour et du drame de Rossini à des éléments religieux et des harmonies innovantes.

Le Mozart italien

Rossini naît à Pesaro le 29 février 1792, d'un père joueur de cor et d'une mère chanteuse d'opéra. Enfant, il accompagne ses parents dans leurs nombreux voyages d'une scène à l'autre, en Italie comme à l'étranger. Il compose son premier opéra en un acte alors qu'il est encore étudiant au lycée de Bologne. Peu après lui arrive une première demande de composition pour le théâtre de Venise, qui débouche sur de nouvelles commandes. Rossini ne tarde pas à devenir un compositeur reconnu d'opéras à succès tels que *Il Barbiere di Siviglia* et *La Cenerentola*. Il est également célèbre pour sa

productivité. Il écrit en moyenne deux à quatre opéras par an pour des théâtres de Naples, Venise, Bologne, Londres et Paris. Il est nommé directeur musical du Théâtre italien, à Paris, où il compose son dernier grand opéra, *Guillaume Tell*, en 1829.

Soudain, alors qu'il n'a que 37 ans et une quarantaine d'opéras à son actif, Rossini met un terme à sa carrière. Sa santé physique et son état mental lui jouent des tours. Il ne compose plus que rarement. Seul son *Stabat Mater* de 1842 mérite encore d'être mentionné. Il retrouve un second souffle en 1855 dans sa villa de Passy, à proximité de Paris. Il se remet à composer et produit entre 1857 et 1868 environ 150 œuvres courtes, légères ou parfois sentimentales, principalement pour piano solo, piano et chant ou petit ensemble de musique de chambre. Il les réunit en quatorze recueils sous la dénomination de *Péchés de vieillesse*. Il organise avec sa seconde épouse Olympe Pélissier leurs « Samedis soirs » musicaux, où il interprète ces petites œuvres ludiques pour ses amis proches.

Péchés de vieillesse

C'est de cette période que date la *Petite messe solennelle* (1863), qu'il qualifie lui-même de « dernier péché mortel de ma vieillesse ». Si sa *Petite messe* partage l'ironie et l'instrumentation intimiste des œuvres réunies dans les *Péchés de vieillesse*, l'analogie s'arrête là. Sur le plan de la thématique, cette messe est beaucoup plus solennelle et même inhabituelle pour Rossini. Exception faite du *Stabat Mater* précité, il ne compose pratiquement pas de musique religieuse. Il prend d'ailleurs considérablement plus de temps à composer cette œuvre que ses opéras, ce qui indique que la foi l'a gagné l'âge avançant. Il s'adresse d'ailleurs au Seigneur sur la dernière page de son manuscrit : « Bon Dieu. La voilà terminée cette pauvre petite messe. Est-ce bien de la musique sacrée que je viens de faire ou de la sacrée musique ? J'étais né pour l'*opera buffa*, tu le sais bien ! Peu de science, un peu de cœur, tout est là. Sois donc béni et accorde-moi le Paradis. »

L'instrumentation d'origine de la *Petite Messe* requiert deux pianos, un harmonium et un petit chœur à quatre voix composé de douze chanteurs, dont quatre solistes. Voici ce que dit le compositeur à propos du chœur : « Douze chanteurs des trois sexes, hommes, femmes et castrats, seront suffisants pour son exécution, à savoir huit pour les chœurs, quatre pour les solos, total douze chérubins. » Il ajoute également que les solistes doivent chanter avec le chœur quand ils n'ont pas d'autre rôle à remplir. Dès la première représentation, Rossini s'écarte lui-même de cette règle en recrutant dix-neuf chanteurs : quinze étudiants du conservatoire de Paris et quatre solistes du Théâtre italien. Depuis, il n'est pas inhabituel d'interpréter cette messe en faisant appel à un chœur plus fourni. Ainsi, le Vlaams Radiokoor chante la *Petite messe solennelle* avec un effectif de vingt-cinq chanteurs, un piano et un harmonium. À mi-chemin entre l'orgue et le piano, ce dernier instrument était populaire pour la musique de salon au cours de la deuxième moitié du XIXe siècle en France. Du point de vue formel, la messe suit la structure habituelle de l'ordo missae, mais Rossini y ajoute un *Prélude religieux* instrumental et un mouvement de l'hymne *O salutaris hostia*, comme il était d'usage en France à cette époque.

La Petite messe en grand

Rossini dédie sa *Petite Messe* à l'épouse du comte Michel-Frédéric Pillet-Will. C'est dans leur chapelle privée qu'a lieu la première le 14 mars 1864, en présence de Giacomo Meyerbeer, qui ne peut dissimuler son enthousiasme : « Dès qu'il aborde un thème, quel qu'il soit, voyez ce qui éclot par la

puissance de son souffle inspirant ; des miracles qu'il ne pouvait imaginer ou entrevoir lui-même. Tant de découvertes éblouissantes et de passages imprévus surgissant sans le moindre effort ! Il y a tellement de savoir-faire dans ses harmonies et de nouveaux effets dans la distribution des parties de l'ensemble vocal ! »

Encouragé par les retours positifs de la presse et de ses amis, qui apprécieraient que la messe soit interprétée dans une grande basilique, Rossini finalise cinq ans plus tard un arrangement pour orchestre. Selon ses propres dires, il le fait surtout à titre préventif, pour éviter que quelqu'un d'autre ne s'en charge après sa mort. Lui-même n'assistera jamais à l'interprétation de cette « grande » version, notamment parce que le pape Pie IX n'autorise pas que des femmes chantent dans une église. Les remplacer par de jeunes garçons n'est pas envisageable pour Rossini, car il n'aime pas leur timbre. Il faut donc attendre le 28 février 1869 pour que cet arrangement pour orchestre soit interprété pour la première fois au Théâtre italien de Paris. Une version qui devient d'emblée très populaire auprès du grand public : une tournée s'ensuit en France, en Belgique, aux Pays-Bas, à Moscou, à New York et même en Australie. Les critiques sont moins enthousiastes, trouvant l'orchestration maigre et datée, surtout comparativement à des œuvres pour orchestre de contemporains comme Gounod et Wagner. Ils regrettent aussi la couleur et le charme de la version d'origine, qui emporte également la préférence de Rossini. Une opinion que partagent les interprètes et le public d'aujourd'hui.

—

Rossini: Petite messe solennelle

—

by John Bowden (written for the London Concert Choir)

ENG – Towards the end of his life, celebrated opera composer Gioachino Rossini (1792-1868) wrote his Petite Messe Solennelle.

A sin of old age, as he called it himself. And one of the few works he composed not for the big stage, but for the salon, featuring an intimate and peculiar scoring. In this one hour and a half long masterpiece, Rossini blended his sense of humour and drama, religious elements and progressive harmonies.

What is original about Rossini's sacred music is not so much its dramatic power, impressive though that is, as its unashamed romanticism and humour. Like so many of the great composers, Rossini was born into a musical family. His father was the town trumpeter in Pesaro and his mother was an opera

singer. As a talented boy treble Gioachino was soon in great demand, and by the time he had reached his teens he could play the viola and the horn and was rapidly acquiring a reputation as a first-rate harpsichord-player and pianist. He went on to study at the Bologna Academy of Music, composing his first opera whilst still a student. From then on his rise to fame was meteoric. He received his first professional commission in 1810, and this led to a string of further commissions.

With the enormous success of his first full-length opera, *Tancredi* (1812), and the even greater triumph of *The Italian girl in Algiers* (1813), he became celebrated throughout Italy and his international reputation was firmly launched. He was still only 23 when he was engaged as Musical Director of the two opera houses in Naples, for each of which he was required to compose a new opera annually, the ever-popular *Barber of Seville* being one of the happiest results. He travelled widely throughout Europe, and in 1824 settled in Paris as Director of the *Théâtre Italien*. A string of new compositions followed, culminating in his acknowledged masterpiece, *William Tell*, his thirty-sixth opera, completed in 1829 when he was still only 37.

At this point Rossini's life changed dramatically. For various reasons, including ill health, he gave up composing, and apart from two important religious works, the *Stabat Mater* and the *Petite Messe Solennelle*, he wrote nothing of significance during the last forty years of his life. He eventually retired to a luxurious villa specially built for him at Passy, on the outskirts of Paris, where he would hold court, entertaining everyone with his sparkling wit and good food, and revelling in the adulation of a constant stream of admirers and eminent musicians. Despite his withdrawal from the operatic world, he continued to be held in such enormous esteem that when he died 6,000 mourners, four military bands, a chorus of 400 singers and several of the finest opera soloists of the day attended his funeral.

In his latter years Rossini had turned once again to composition, producing what he called his *Péchés de Vieillesse* (Sins of Old Age), a collection of instrumental and vocal salon pieces, of which the *Petite Messe Solennelle* is the most substantial. Composed in 1863 for performance in a private chapel, the Mass was not heard in public until 1869, the year after the composer's death, when it was performed in his own orchestral version at the *Théâtre Italien*. The work's title is misleading, since the *Petite Messe Solennelle* is not unduly solemn and only 'little' in an affectionate sense. Despite the religious text it is unmistakably operatic in style, in common with the *Stabat Mater* of twenty years earlier. The music ranges from hushed intensity to boisterous high spirits, and abounds in the memorable tunes and rhythmic vitality for which Rossini became justly famous. At the end of the autograph score Rossini wrote: "Dear God. Here it is, finished, this poor little Mass. Have I written sacred music [musique sacrée] or damned music [sacrée musique]? I was born for comic opera, as you well know! Little science, some heart, that's all. So may you be blessed, and grant me a place in Paradise!"